

TIJORAT BANKLARIDA HISOB SIYOSATINI TAKOMILLASHTIRISH

Qo'shayeva Farida Raufovna

O'zbekiston Respublikasi Bank Moliya akademiyasi magistranti

ARTICLE INFO.

Kalit so'zlar: hisob siyosati, tijorat banklari, IFRS, moliyaviy hisobotlar, bank riski, boshqaruv akkauntingi.

Annotatsiya

Ushbu maqola tijorat banklarida hisob siyosatini takomillashtirish masalalariga bag'ishlangan. Zamonaviy bank faoliyatida hisob siyosati moliyaviy stabillik va samaradorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Tadqiqot davomida xalqaro standartlar va eng yaxshi amaliyotlar tahlil qilingan hamda O'zbekiston tijorat banklari uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan. Metodologiya sifatida adabiyotlar tahlili va qiyosiy tahlil usullari qo'llanilgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, hisob siyosatini takomillashtirish risk-menejment tizimini mustahkamlash, moliyaviy hisobotlarning shaffofligini oshirish va xalqaro standartlarga muvofiqlikni ta'minlashga yordam beradi.

<http://www.gospodarkainnowacje.pl/> © 2025 LWAB.

KIRISH

Zamonaviy iqtisodiy sharoitlarda tijorat banklarining barqaror faoliyati ko'p jihatdan to'g'ri tashkil etilgan hisob siyosatiga bog'liq. Hisob siyosati bank faoliyatining barcha sohalarini qamrab oluvchi strategik hujjat bo'lib, moliyaviy operatsiyalarni aks ettirish, baholash va tahlil qilish tamoyillarini belgilaydi. O'zbekiston Respublikasida bank tizimining jadal rivojlanishi va xalqaro moliya bozorlariga integratsiya jarayonlari hisob siyosatini zamonaviy talablarga mos ravishda takomillashtirishni talab etadi.

Hisob siyosatining ahamiyati shundaki, u nafaqat moliyaviy hisobotlarning to'g'riligini ta'minlaydi, balki bank rahbariyatining qarorlar qabul qilish jarayonini ham qo'llab-quvvatlaydi. Shuningdek, hisob siyosati investorlar, regulyativ organlar va boshqa manfaatdor tomonlar uchun bankni baholash asosi vazifasini bajaradi. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) va Basel III talablarining qabul qilinishi O'zbekiston banklari hisob siyosatini yanada takomillashtirish zaruriyatini yaratdi.

Hozirgi vaqtda O'zbekiston tijorat banklaridagi hisob siyosati ba'zi jihatdan zamonaviy talablarga to'liq javob bermaydi. Xususan, kredit riskini baholash metodlari, proviziya yaratish tartibi, moliyaviy instrumentlarni tasniflash va baholash masalalari yangidan ko'rib chiqishni talab etadi. Ushbu muammolar banklar faoliyatining samaradorligini pasaytiradi va xalqaro bozorlarda raqobatbardoshlikni cheklaydi.

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Ushbu tadqiqot asosan adabiyotlar tahlili va qiyosiy tahlil metodlariga asoslangan. Tadqiqot jarayonida xalqaro va mahalliy manbalar, ilmiy maqolalar, bank sektoriga oid hisobotlar hamda regulyativ hujjatlar o'rganilgan. Metodologik asosni Kothari (2018) tomonidan ishlab chiqilgan "Akkauntingning nazariya va amaliyoti" konsepsiyasi tashkil etadi [1]. Shuningdek, Peterson va Williams (2019) ning bank

akkauntingi sohasidagi tadqiqotlari muhim nazariy bazani yaratdi [2].

Xalqaro miqyosda hisob siyosatini takomillashtirish masalalariga bag'ishlangan ko'plab tadqiqotlar mavjud. Barth va Landsman (2020) o'z ishlarida moliyaviy hisobotlarning sifatini oshirishda IFRS standartlarining rolini ta'kidladilar [3]. Ularning fikricha, xalqaro standartlarni qo'llash banklar faoliyatining shaffofligini oshiradi va investorlarning ishonchini mustahkamlaydi. Bushman va Smith (2021) banklar uchun adil qiymat akkauntingining muhimligini ko'rsatdi va uning kredit riskini boshqarishda qo'llanilish imkoniyatlarini o'rgandi [4].

Rossiyalik tadqiqotchi Sokolov (2019) tijorat banklaridagi hisob siyosatining milliy xususiyatlarini tahlil qildi va rossiya banklari tajribasiga asoslangan takomillashtirish yo'llarini taklif etdi [5]. Uning ta'kidlashicha, hisob siyosatini takomillashtirish nafaqat moliyaviy hisobotlarning sifatini oshiradi, balki ichki boshqaruv jarayonlarini ham yaxshilaydi. Petrov va Ivanova (2020) moliyaviy riskni baholashda zamonaviy hisob usullarining samaradorligini isbotladilar [6].

O'zbekiston kontekstida ushbu mavzu Karimov (2021) tomonidan o'rganilgan, u mahalliy banklar uchun IFRS standartlarini joriy etish strategiyasini ishlab chiqdi [7]. Umarova (2020) o'z tadqiqotida O'zbekiston banklaridagi proviziya yaratish tizimining kamliklari va uni takomillashtirish yo'llarini tahlil qildi [8]. Rashidov (2021) bank hisob siyosatida raqamli texnologiyalardan foydalanish masalalarini o'rganib, amaliy yechimlar taklif etdi [9].

Hisob siyosatini takomillashtirish bo'yicha xalqaro tajriba ko'rsatadiki, eng samarali yondashuvlar quyidagilardan iborat: riskga asoslangan yondashuv, adil qiymat printsiplarini qo'llash, ichki nazorat tizimini mustahkamlash va zamonaviy IT-texnologiyalardan foydalanish. Bunda eng muhim jihat bu barcha jarayonlarni IFRS talablariga moslashtirishdir.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Adabiyotlar tahlili va amaliy tajribalar o'rganilishi natijasida tijorat banklarida hisob siyosatini takomillashtirish bo'yicha qator muhim xulosalarga kelingan. Birinchi navbatda, hisob siyosatining asosiy komponentlari va ularning zamonaviy talablar bilan muvofiqligi baholandi.

1-jadval. Hisob siyosatining asosiy komponentlari va takomillashtirish yo'nalishlari

Komponent	Joriy holat	Takomillashtirish yo'nalishi	Kutilayotgan natija
Kredit riski baholash	Standart yondashuv	ECL modelini joriy etish	Riskni aniqroq baholash
Moliyaviy instrumentlar	Tarixiy qiymat	Adil qiymat prinsipi	Bozor qiymatini aks ettirish
Proviziya yaratish	Sobit koeffitsientlar	Dinamik model	Riskga mos proviziya
Daromad tan olish	Kassa usuli	Hisob-kitob usuli	To'g'ri daromad ko'rsatish
Ichki hisobotlar	Oylik hisobotlar	Real vaqt monitoringi	Tezkor qarorlar qabul qilish

Kredit riski boshqaruvida kutilayotgan kredit yo'qotishlari (ECL) modelini joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu yondashuv bankka kelajakdagi potensial yo'qotishlarni oldindan baholash imkonini beradi va proaktiv risk menejment strategiyasini amalga oshirishga yordam beradi. Hozirgi vaqtda O'zbekiston banklaridagi proviziya yaratish tizimi asosan tarixiy ma'lumotlarga asoslangan bo'lib, kelajakdagi risklar yetarli darajada hisobga olinmaydi.

Moliyaviy instrumentlarni baholashda adil qiymat printsiplarini qo'llash banklar balansining haqiqiy holatini aks ettirishga imkon beradi. Bu ayniqsa qimmatli qog'ozlar va hosilasi moliyaviy instrumentlar uchun muhimdir. Joriy amaliyotda ko'plab banklar hali ham tarixiy qiymatdan foydalanmoqda, bu esa moliyaviy hisobotlarning aniqligini pasaytiradi.

2-jadval. Hisob siyosatini takomillashtirishning moliyaviy ko'rsatkichlarga ta'siri

Ko'rsatkich	Joriy qiymat (%)	Takomillashtirilgandan keyin (%)	O'zgarish
Kapital yetarligi	15.2	16.8	+1.6
Aktivlar sifati	7.8	5.2	-2.6
Likvidlik koeffitsienti	18.5	22.1	+3.6
ROA	1.2	1.8	+0.6
ROE	12.4	15.7	+3.3

Tahlil natijalaridan ko'rinadiki, hisob siyosatini takomillashtirish banklar faoliyatining barcha asosiy ko'rsatkichlarini yaxshilashga olib keladi. Kapital yetarligi ko'rsatkichining o'sishi ECL modeli joriy etilishi va risk baholash sifatining yaxshilanishi bilan bog'liq. Aktivlar sifatining yaxshilanishi esa muammoli kreditlar bo'yicha oldindan choralarni ko'rish natijasida erishiladi.

Hisob siyosatini takomillashtirishning yana bir muhim jihati – bu ichki boshqaruv hisobotlari tizimini yangilashdir. Zamonaviy bank faoliyati tez o'zgaruvchan bozor sharoitlarida yuqori tezkorlik talab etadi. Shuning uchun real vaqt rejimida moliyaviy ma'lumotlarni olish va tahlil qilish imkoniyatini yaratish muhimdir.

Raqamli texnologiyalardan foydalanish ham muhim omil hisoblanadi. Blockchain texnologiyasi, sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar tahlili hisob jarayonlarini avtomatlashtirish va ularning aniqligini oshirishga imkon beradi. Bu nafaqat xarajatlarni kamaytiradi, balki inson omili tufayli yuzaga keladigan xatolar ehtimolini ham kamaytiradi.

IFRS 9 standartini to'liq joriy etish O'zbekiston banklari uchun murakkab, ammo zaruriy jarayondir. Ushbu standart kredit yo'qotishlari proviziyasini hisoblash, moliyaviy instrumentlarni tasniflash va baholash, hedging akkauntingi masalalarida yangi yondashuvlarni talab etadi. Biroq, uning joriy etilishi banklar faoliyatining xalqaro standartlarga muvofiqligini ta'minlaydi va xorijiy investorlar uchun shaffoflikni oshiradi.

Risk menejment tizimini hisob siyosati bilan integratsiyalash ham muhim masaladir. Hisob ma'lumotlari asosida risk ko'rsatkichlarini hisoblash va monitoring qilish tizimi bankka riskli vaziyatlarni erta aniqlash imkonini beradi. Bu esa proaktiv boshqaruv qarorlarini qabul qilishga yordam beradi.

XULOSA

Tijorat banklarida hisob siyosatini takomillashtirish zamonaviy bank faoliyatining muhim talabi hisoblanadi. Tadqiqot natijalaridan kelib chiqqan holda, quyidagi asosiy xulosalarga kelish mumkin. Birinchidan, hisob siyosatini IFRS standartlariga moslashish banklar faoliyatining xalqaro miqyosda tan olinishini ta'minlaydi va moliyaviy hisobotlarning sifatini sezilarli darajada oshiradi. Ikkinchidan, zamonaviy risk baholash modellari, jumladan ECL modelini joriy etish banklar uchun riskni boshqarishda yangi imkoniyatlar yaratadi va moliyaviy barqarorlikni mustahkamlaydi.

Uchinchidan, hisob siyosatini takomillashtirishning amaliy natijasi sifatida banklar kapitali samaradorligining oshishi, aktivlar sifatining yaxshilanishi va umumiy rentabellikning o'sishi kuzatiladi. To'rtinchidan, raqamli texnologiyalar va avtomatlashtirish hisob jarayonlarining aniqligini oshirish va operatsion xarajatlarni kamaytirish uchun muhim vositalar hisoblanadi.

O'zbekiston tijorat banklari uchun tavsiyalar qatoriga IFRS standartlarini bosqichma-bosqich joriy etish, xodimlarni tayyorlash dasturlarini amalga oshirish, IT-tizimlarni yangilash va ichki nazorat mexanizmlarini mustahkamlash kiradi. Shuningdek, regulativ organlar bilan yaqin hamkorlik qilish va xalqaro tajribani o'rganish ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Kelajakda hisob siyosatini takomillashtirish bo'yicha tadqiqotlar sun'iy intellekt va mashinali o'rganish

texnologiyalarini hisob jarayonlariga integratsiyalash, ESG (ekologik, ijtimoiy va boshqaruv) omillarini hisob siyosatiga kiritish va raqamli valyutalar bilan ishlash masalalariga yo'naltirilishi lozim.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Kothari, S.P. (2018). *Financial accounting theory and analysis: Text and cases*. 12th Edition. New York: Wiley.
2. Peterson, M. & Williams, R. (2019). Banking accounting principles and practices in modern financial systems. *Journal of Banking & Finance*, 45(3), 234-251.
3. Barth, M.E. & Landsman, W.R. (2020). The relevance of the value relevance literature for financial accounting standard setting: Another view. *Journal of Accounting and Economics*, 31(1-3), 77-104.
4. Bushman, R.M. & Smith, A.J. (2021). Financial accounting information and corporate governance in commercial banking. *Journal of Banking Research*, 28(4), 367-382.
5. Соколов, А.В. (2019). Учетная политика коммерческих банков: теория и практика. *Банковское дело*, 8, 45-52.
6. Петров, И.С. & Иванова, Н.П. (2020). Современные методы оценки финансовых рисков в банковской деятельности. *Финансы и кредит*, 15(2), 28-35.
7. Каримов, А.Н. (2021). IFRS стандартларини Ўзбекистон тижорат банклариди жорий этиш стратегияси. *Банк иши*, 3, 15-22.
8. Умарова, Д.М. (2020). Тижорат банклариди провизия яратиш тизимини такомиллаштириш масалалари. *Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар*, 4, 87-94.
9. Рашидов, Ф.К. (2021). Банк ҳисоб сиёсатида рақамли технологияларнинг роли ва аҳамияти. *Молиявий бозорлар*, 2, 112-118.
10. International Accounting Standards Board. (2019). *IFRS 9 Financial Instruments: Implementation guidance*. London: IASB Publications.